

Сьоміна Наталія Анатоліївна –
од'юнк特 кафедри криміналістики
КНУВС, лейтенант міліції

МЕХАНІЗМ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ: ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ

Досліджено розуміння поняття механізму вчинення злочину, здійснено аналіз його складових елементів

Охарактеризовано основні причинно-наслідкові елементи у структурі механізму вчинення злочину.

Исследовано понимание понятия механизма совершения преступления, осуществлен анализ его элементов. Охарактеризованы основные причинно-следственные элементы в структуре механизма совершения преступления.

The definition of the notion "the mechanism of committing crime" is researched in the article; its main elements are analyzed. Main Causal-result elements in the structure of the mechanism of committing crime are characterized.

Ключові слова: механізм вчинення злочину; механізм слідкування; аналіз механізму вчинення злочину; сліди злочину; джерело інформації; елементи механізму злочину; знаряддя; засоби злочину; об'єктивні закономірності; слідова картина злочину; злочинна подія; процес відображення; обстановка вчинення злочину.

Сьогодні у зв'язку з розвитком науково-технічного прогресу суттєво розширюється арсенал науково-технічних засобів і приладів, що значно збільшує можливість вчинення злочинів та умов, у яких здійснюється і розвивається злочинна діяльність. Незважаючи на рішучі заходи, що вживають правоохоронні органи, злочинність продовжує розширювати свій вплив практично на всі сфери життя суспільства. Відповідно, удосконалюються відомі й формуються нові механізми та способи вчинення злочинів.

Важливим складовим елементом злочинної діяльності є механізм вчинення злочину. Його дослідження є одним із перспективних напрямів у загальній теорії криміналістики. Водночас дедалі більше уваги приділяється розумінню поняття механізму вчинення злочину, що безпосередньо впливає на розкриття, розслідування та попередження

злочинів. Однак автори трактують по-різному поняття та зміст механізму вчинення злочину.

Цю проблематику досліджували такі науковці, як Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, В.К. Гавло, Г.Г. Зуйков, З.І. Кірсанов, В.П. Лавров, В.О. Образцов, М.П. Яблоков та інші вчені.

Відомо, що дані про механізм вчинення злочину містяться у джерелах криміналістично значимої інформації, що утворюється внаслідок відображення злочинної події в навколишньому середовищі.

Механізм розслідуваної події може відобразитися не тільки у відбитках, а й у зміні положення об'єкта, його переміщенні, появі нових предметів, що становить зміст механізму слідоутворення, а також характеризує цей аспект механізму вчинення злочину.

Усвідомлення механізму злочину в процесі його розкриття є одним з важливих завдань, адже, не встановивши динаміки події – як, коли і за яких обставин, які засоби використовував злочинець і в якій послідовності розгорталася картина злочину на місці його вчинення, не можна зрозуміти його мотивів і причин, дати йому кримінально-правову оцінку, а отже, скласти уявлення про злочинця та сформува-ти динамічну модель його поведінки.

Як відомо, механізм вчинення злочину був уведений в понятійний апарат криміналістики О.М. Васильєвим у зв'язку із визначенням її предмета. Механізм вчинення злочину автор розглядав як процес вчинення злочину, включаючи в нього спосіб і всі дії злочинця, що супроводжуються утворенням матеріальних і нематеріальних слідів, які можуть бути використані для розкриття злочину [1, с. 116].

В.К. Гавло вважає, що у криміналістичному розумінні механізм злочину, який він називає "криміналістичним механізмом злочину", – це взаємодіюча система елементів криміналістичної характеристики, яка відображає процес утворення його слідів, що мають значення для встановлення істини у справі [2, с. 191].

Коротко, проте досить змістовно, визначає механізм злочину В.О. Образцов як реалізовану в певних умовах, вираженні, спрямованості та послідовності динамічну систему протиправних та інших, пов'язаних з ними актів поведінки і зумовлених ними явищ, що мають криміналістичне значення [3, с. 22].

На нашу думку, більш розгорнуте визначення механізму вчинення злочину запропонував Р.С. Белкін. Згідно з цим визначенням, механізм злочину – це складна, багатокomпонентно динамічна система, що утворюється: 1) діями суб'єкта злочину, спрямованими на досягнення певного злочинного результату щодо конкретного об'єкта злочинного посягання; 2) діями потерпілого, поведінкою осіб, які стали випадковими (активними чи пасивними) учасниками події, що відбулася за певних умов й обставин, сукупність яких детермінує спосіб вчинення злочину, зумовлює характер і зміст зв'язків та відносин між суб'єктом злочину та предметом зазіхання; між діями учасників і зло-

чинним результатом; між співучасниками злочину; між учасниками та матеріальним середовищем [4, с. 53].

Криміналістична наука і досліджена нами практика свідчать про те, що механізм вчинення злочину дедалі розвивається та вдосконалюється. Унаслідок цього він складається з нових взаємопов'язаних елементів та етапів його формування і функціонування.

Сучасне дослідження визначення структури механізму вчинення злочину залежить від кількості елементів, які входять до її складу. При цьому слід зауважити, що структура механізму, як правило, проводиться без урахування завдань подальшого дослідження моделей вчинення злочину певного виду. Очевидно, механізм злочину формується в конкретних своїх проявах, що перебуває у процесі зміни, виникнення, відображення та зникнення механізму слідоутворення. Таким чином, механізм вчинення злочину становить собою результат дії відповідних об'єктивних закономірностей, що обумовлюють існування явища, визначають внутрішню сутність, і складається з певних взаємозалежних елементів.

М.В. Салтєвський виокремлює такі взаємозалежні компоненти механізму вчинення злочину:

- а) суб'єкти злочинної діяльності;
- б) засоби злочинної діяльності;
- в) предмет злочинної діяльності;
- г) сліди злочинної діяльності [5, с. 40].

Отже, кожен з виділених елементів повинен відповідати формуванню системи механізму злочину. З.І. Кірсанов систематизував елементи механізму злочину в такий спосіб:

- особа, яка реалізує злочинний задум цілеспрямованою поведінкою (діями);
- спосіб злочину (підготовка, вчинення і приховування);
- потерпілий, його поведінка, пов'язана зі злочинном;
- предмет злочинного посягання;
- знаряддя, засоби злочину та інші предмети, використані у злочинних цілях;

особи, побічно пов'язані зі злочином, наприклад ті, які несвідомо надали допомогу в придбанні чи приховуванні знарядь або засобів злочину;

матеріальна обстановка, в якій готувався, вчинявся злочин або були вжиті заходи з його приховування – ділянки місцевості та приміщення, предмети домашньої обстановки, залишені злочинцем або потерпілим на місці події предмети або речі, а також матеріальні процеси, що відбувалися під час злочину [6, с. 4].

Запропонований автором підхід слід оцінити позитивно, адже він виділяє окремі елементи знарядь, засобів злочину та інших предметів, використаних у злочинних цілях, а також способу злочину. На

нашу думку, підготовка, вчинення і приховування злочину повинні належати до структури механізму злочину.

На думку А.Ф. Лубіна, структурними елементами механізму злочину є сукупність функцій як інтегративне вираження взаємозв'язку його елементів. Функція визначається як частина єдиного процесу, а сукупність функцій і відношень між ними – як функціональна структура. Крім цього А.Ф. Лубін вказує, що функція може визначитись як взаємозв'язок, детермінуючий порядок включення частини в ціле. Функція елемента – це його роль, тобто призначення у певній системі, певною сукупністю його взаємозв'язків і відносин з іншими елементами. Структурними елементами механізму злочину автор називає суб'єкт злочину, обстановку, спосіб здійснення дій і слідову картину злочину [7, с. 108].

У зв'язку з цим зазначимо, що не можна розуміти механізм вчинення злочину тільки як процес взаємодії окремих видів елементів злочинної події, не враховуючи самі елементи та їх властивості. Однак потрібно розглядати ті властивості, що визначають роль елементів у загальній картині події, тобто функціональну сторону цих елементів, взаємозв'язок їх між собою. До того ж більш правильно називати їх елементами злочину, що взаємодіють та взаємозв'язані між собою.

Грунтуючись на понятті механізму злочину, як складної, динамічної системи, ми дійшли висновку, що у структурі цього поняття є три основні причинно-наслідкові елементи.

Першим структурним елементом механізму злочину являються причинно-обумовлені дії, знаряддя та засоби з підготовки до вчинення злочину. У процесі відображення вони діють безпосередньо, як причина відносно до результату відображення. При цьому поняття і спрямованість дій з підготовки до вчинення злочину визначаються як зовнішніми (об'єктивними) чинниками, так і суб'єктивними чинниками, що взаємодіють з ними.

Другий елемент у структурі механізму злочину відображається у способі досягнення злочинного наслідку і слідах його застосування. Перша складова елементу характеризується складними взаємодіючими чинниками особистого й об'єктивного характеру, певним розвитком механізму злочину. У цій складовій особистих властивостей та якостей суб'єкта та об'єктивної ситуації в момент вчинення злочину відбувається коректування і безпосереднє застосування злочинцем раніше вибраного способу дій, включаючи знаряддя та засоби вчинення злочину.

Друга складова виражає причинно-наслідковий зв'язок між наслідками відображення способів дій злочинця й обстановки вчинення злочину з однієї сторони, і застосування суб'єктом способу – з іншої. У цей причинний зв'язок включаються також дії злочинця з приховування злочину і наслідки відображення дій у навколишньому середовищі.

Третій елемент у структурі механізму злочину становить спосіб його приховування та інформаційна сторона злочину у вигляді слідів відображень. Цей зв'язок виділяється при умовах: у структуру способу вчинення злочину не включається спосіб його приховування, у зв'язку з відсутністю єдиного злочинного наміру, охоплюючи дві стадії злочинної діяльності та наявність розриву в період їх вчинення.

Отже:

1) механізм злочину включає в себе три причинно-наслідкові зв'язки щодо стадій вчинення злочину – підготовка, вчинення та приховування злочину;

2) кожний причинно-наслідковий зв'язок складається із двох елементів: перший характеризує зв'язок між системою детермінуючих факторів і способів дій злочинця; другий – залежність між комплексом слідів і способом дій злочину та обстановкою, в якій він застосовувався.

Указані зв'язки і відносини між елементами механізму злочину, загалом, підкоряються закономірностям: 1) формування і реалізація способів підготовки, вчинення та приховування злочину; 2) виникнення і розвитку зв'язків і відносин між іншими обставинами: суб'єктом злочину та предметом посягання; 3) формування поведінки та дій суб'єкта злочинного посягання, а також осіб, які опинилися випадковими учасниками події до, під час та після вчинення злочину [8, с. 20].

Таким чином, інформаційне значення мають елементи злочину, що мають кримінально-правове значення й утворюють предмет доказування, як і інші явища, що передують злочину, супроводжують його і слідує за ним. Безперечно, елементи злочину та наслідки відображення, а також зв'язані з ними явища, містять інформацію про обставини, від яких залежить правильне вирішення кримінальної справи по суті.

Таким чином, наведемо визначення механізму вчинення злочину: це єдиний процес взаємозв'язку та взаємодії суб'єкта злочинної діяльності, предмета посягання, засобів та знарядь вчинення злочину, а також елементи обстановки вчинення злочину.

У цьому разі під взаємодією розуміється зміна об'єктів під впливом один одного, тобто при взаємозв'язку властивостей одного об'єкта визначаються властивості іншого. Наприклад, спосіб діяльності злочинця визначається низкою властивостей, притаманних суб'єкту злочину: рід, вік, фізичні дані, наявність спеціальних знань і навиків, у деяких випадках і службове становище, місце проживання та низка інших особливостей.

Окрім цього, при аналізі механізму вчинення злочину слід звернути увагу на те, що зазначений механізм становить собою не лише сукупність процесів взаємозв'язку та взаємодії елементів злочину й обстановки його вчинення. Водночас це складний, динамічний процес взаємодії криміналістично значимих елементів, а саме чинників об'єктивної дійсності та злочинної діяльності суб'єкта, спрямованого на вчинення злочинів. Як об'єкт криміналістичного наукового та прак-

тичного пізнання механізм злочину вимагає насамперед аналізу функціонально складової на основі визначення послідовності дій учасників злочину та етапів події, які змінювали один одного, щоб прослідкувати процес розвитку злочину. Саме динамічність розслідуваної події обумовлює той факт, що механізм злочину є процесом його розвитку, коли відбувається взаємодія, виражена через зв'язок злочинця й навколишнього середовища з предметом злочинного посягання; взаємозв'язок злочинця з потерпілим та навколишнім середовищем, а також взаємозв'язок інших учасників злочинної події з потерпілим, злочинцем та навколишнім середовищем.

Отже, ми дійшли висновку про те, що механізм вчинення злочину є системою взаємодій реальних об'єктів матеріального світу і тому він охоплює явища, події і факти реальної дійсності, моменти і відрізки часу, людей, ділянки місцевості та простору, предмети, речі, механізми і комп'ютерні системи, тварин, об'єкти рослинного світу тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васильев А. Н. Предмет, система и теоретические основы криминалистики / А. Н. Васильев, Н. П. Яблоков. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 143 с.
2. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений / Гавло В. К. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 1985. – 333 с.
3. Образцов В. А. Теоретические основы раскрытия преступлений, связанных с ненадлежащим исполнением профессиональных функций в сфере производства / Образцов В. А. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1985. – 108 с.
4. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы / Белкин Р. С. – М.: Юрид. лит., 1987. – 270 с.
5. Салтевський М. В. Криміналістика [у сучасному викладі]: [підруч.] / Салтевський М. В. – К.: Кондор, 2005. – 588 с.
6. Кирсанов З. И. Криминалистическое учение о механизме преступления и его отражении: [лекция] / Кирсанов З. И. – М., 1994. – 32 с.
7. Лубин А. Ф. Механизм преступной деятельности. Методология криминалистического исследования / Лубин А. Ф. – Н. Новгород, 1997. – 121 с.
8. Образцов В. А. О некоторых перспективах интеграции и дифференциации знаний в криминалистике / В. А. Образцов // Актуальные проблемы советской криминалистики. – М., 1980. – 20 с.